

Marksowskie inspiracje Wernera Sombarta. Studium wybranych prac z wrocławskiego okresu życia socjologa

BORYS CYMBROWSKI
Uniwersytet Jagielloński

1.

Zainteresowania Wernera Sombarta wykraczały daleko poza historię gospodarczą, która była podstawowym obszarem jego dociekań naukowych. Poszukiwał także teoretycznego spoiwa, które by ułatwiło analizę i prezentację materiału. Przez niemal dwie dekady takim spoiwem — istotnym odniesieniem teoretycznym — był dla niego marksizm. Stosunek do Marksa i jego intelektualnej spuścizny zamierzam pokazać na wybranych przykładach prac, które albo same są rozwinięciem myśli Marksa, albo ich krytyką. Pod tym względem dwie publikacje Sombarta z jego wczesnego okresu okazały się przełomowe w socjologii, czy szerzej, naukach społecznych. Pierwszą było wprowadzenie teorii Marksa jako równoprawnej w dyskursie akademickim. Była to konsekwencja publikacji artykułu *Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx* (Sombart 1894). Drugą było wprowadzenie do języka socjologicznego pojęcia „ruchu społecznego”, co stało się za sprawą książki *Socjalizm i ruch społeczny* (Sombart 1907b [1896]) — wielokrotnie wznawianej i przerwanej.

W niniejszym artykule przedstawię stosunek Wernera Sombarta do Marksa i dziedzictwa jego myśli w dwóch wczesnych dekadach twórczości — w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku i w pierwszym dziesięcioleciu XX wieku. Ten okres w życiu niemieckiego socjologa i ekonomisty uważam za szczególnie ważny właśnie dlatego, że naznaczony jest wyraźną inspiracją założeniami marksizmu. Większą część tego okresu mieszkał i pracował we Wrocławiu.

Rozważania koncentrują się przede wszystkim na wspomnianym właśnie artykule będącym omówieniem i krytyką III tomu *Kapitału* Marksa oraz na książce *Socjalizm i ruch społeczny*. Pod uwagę wzięte są publikacje broszurowe, napisane w tym samym czasie z myślą o czytelnikach zrzeszonych w związkach zawodowych. Są to: *Dennoch! Aus Theorie und Geschichte der gewerkschaftlichen Arbeiterbewegung* (1900) i *Das Proletariat. Bilder und Studien* (1906)¹. Pozostałe prace autora *Nowoczesnego kapitalizmu* pojawiają się tylko kontekstowo, by ukazać ewolucję poglądów autora na tle zachodzących zmian politycznych i kulturalnych (upadek monarchii Hohenzollernów i powstanie Republiki Weimarskiej, rewolucja rosyjska, przejście władzy przez nazistów). Przede wszystkim jest to *Der moderne Kapitalismus* oraz książka *Das Lebenswerk von Karl Marx*, którą Sombart napisał pod koniec tego okresu, w 1909 r., gdy mieszkał już w Berlinie.

Najpierw zostanie omówiony kontekst zainteresowań Sombarta marksizmem oraz ewolucja jego poglądów, następnie charakterystyka wybranych prac, wreszcie wnioski na temat tego, co stało się z myślą Sombarta w kolejnych dekadach, a także pewnych ścieżek kontynuacji jego myśli w socjologii.

2.

Na przełomie wieków marksizm jako teoria rozwoju społeczno-ekonomicznego oraz jako doktryna polityczna był powszechnym tematem rozmów. Prace Marksa i jego intelektualnych spadkobierców czytano i dyskutowano, w parlamencie zasiadali posłowie partii, które bezpośrednio odwoływały się do tej filozofii politycznej, inne zaś interesowały się nią, ponieważ uważały za największe zagrożenie dla istniejącego ustroju politycznego. Jednak akademicy stronili od tych tematów — ich podejmowanie groziło towarzyskim ostracyzmem i mogło przekreślić karierę uniwersytecką. Przekonał się o tym zresztą sam Sombart, któremu właśnie z tego powodu odmówiono posady w Heidelbergu i na innych uczelniach Badenii (Lichtblau 2018).

¹ Odwołuję się tu do wydania polskiego (Sombart 1907).

W wilhelmińskich Niemczech myśl lewicowa traktowana była jako wywrotowa; krytyka panujących warunków gospodarczych i społecznych uznawana była za niebezpieczną dla monarchii.

Sięgnięcie po temat związany z Marksem i zainicjowany przez niego sposób myślenia o gospodarce oraz filozofię polityczną wiązało się z pewnością z tym, że w roku 1890 nastąpiła polityczna odwilż. Cesarz właśnie zdymisjonował Ottona von Bismarcka i uchylono będącą w mocy od dwunastu lat „ustawę socjalistyczną” — prawo zakazujące działalności politycznej wszelkim organizacjom lewicowym. Panujący wówczas klimat polityczny umocnił zapewne Sombarta w jego zainteresowaniach; tematy, które podejmował świadczą o jego bliskich związkach z socjaldemokratami. Sombart interesował się kapitalizmem jako systemem ekonomicznym, opisywał jego historię, a także rozważał jego wpływ na życie polityczne. Tego tematu bezpośrednio dotyczy wspomniany artykuł *Zur Kritik...* (1894). Książka *Socjalizm i ruch społeczny* (Sombart 1907b [1896]) to rozwinięcie tej problematyki w kierunku analizy stosunków społecznych. To zawarte w nich komentarze do — przede wszystkim wczesnych dzieł Marksa i przedstawienie własnych założeń teoretycznych inspirowanych Marksem przyczyniły się do popularyzacji tego nurtu w środowisku naukowym. Dzięki tym publikacjom Sombarta prace Marksa stały się przedmiotem dyskusji uczonych, a następnie weszły do kanonu humanistyki i nauk społecznych.

Oba wspomniane teksty powstają w czasie, kiedy Sombart już trochę zadomowił się na uniwersytecie we Wrocławiu. Na samym początku XX w. ukazuje się drukiem *Der moderne Kapitalismus* (1902)² w czasie, gdy w niemieckiej humanistyce dominował historyzm jako paradygmat organizujący myślenie w kategoriach naukowych. Podstawowym założeniem historyzmu było przekonanie, że zmiany dziejowe dokonywane są przez „wielkich mężów” (Carlyle 2010 [1842]; Treitschke 1879), oraz że motywacja do działania tychże postaci wynika z w o l i . Historyzm zadomowił się w poszczególnych dyscyplinach, od historiografii przez teologię, historię sztuki, prawo aż po ekonomię.

Sombarta z jego zainteresowaniami i poglądami należy umiejscawiać w tym kontekście: był uczniem i wręcz pupilem Gustava Schmollera lidera „młodszej szkoły historycznej” w ekonomii. Intellektualnie

² Adnotacja pod koniec wstępu do tej książki sugeruje, że Sombart pracował nad dziełem, przebywając w Szklarskiej Porębie. Zarówno miejsce, jak i czas są bardzo interesujące. Wrocław u progu XX w. był ważnym ośrodkiem przemysłowym i ruchu robotniczego. Wcześniej we Wrocławiu mieszkał i działał Ferdynand Lassalle, a w czasach Sombarta działał Paul Löbe, który miał stać się jedną z głównych postaci socjaldemokracji w Republice Weimarskiej oraz w powojennych Niemczech Zachodnich.

dojrzewiał w otoczeniu jej przedstawicieli. Jednak pokoleniowo należał do grona osób, które w znacznie mniejszym stopniu przywiązane były do „starych” założeń teoretycznych. Podobnie jak jego nauczyciele, był także „socjalistą zza katedry”. Zajmowanie się nauką pozwalało mu zbliżyć się do rozwiązywania problemów społecznych. Z tych samych powodów zajął się socjologią.

Naukowe poglądy Sombarta dojrzewiały w klimacie historyzmu w humanistyce oraz krytyk, z którymi nurt ten musiał się mierzyć. Tymczasem „zbiorowy bohater” — proletariats organizował się politycznie i mimo zakazów zyskał spore poparcie.

Jednym ze źródeł krytyki pod adresem historyzmu była coraz wyraźniejsza obecność tego „zbiorowego bohatera” — robotniczego proletariatu, który organizował się wykorzystując wywrotową ideologię. W dodatku na jego czele nie można było zidentyfikować żadnego „wielkiego męża”. Filozoficznym zapleczem jego działania był materializm historyczny. Był on pewnym wyzwaniem dla przedstawicieli historyzmu. Można powiedzieć, że między oboma kierunkami myśli dochodziło do latentnej konfrontacji.

Sombart w tej sytuacji zajął stanowisko pośrednie, przy czym to właśnie materializmowi historycznemu przypisał rolę decydującą. Mimo to nie da się określić Sombarta jako marksisty. Sam Sombart tę pozycję tłumaczy następująco:

Tym, co mnie od niego [tj. Gustava Schmollera] i jemu podobnych odróżnia, to konstruktywność przyporządkowania materiału, to radykalny postulat całościowego wyjaśniania z ostatecznych przyczyn, to ułożenie (*Aufbau*) wszelkich wydarzeń historycznych w jednym systemie społecznym; to w skrócie, co określam jako szczegółową teorię (*das spezifisch Theoretische*). Mógłbym nawet rzec: to Karol Marks. Mimo to nie czuję, bym stał w sprzeczności względem „historyzmu”, a tym bardziej oczywiście względem wszelkiej poważnej teorii makroekonomicznej (*nationalökonomischen Theoretik*). Co więcej wierzę, że w moim punkcie widzenia oba te kierunki nie pozostają wcale wrogimi wobec siebie, lecz że łączą się w harmonii w pewną wyższą całość. (Sombart 1902a: XXIX)

W tym samym czasie inni naukowcy (szczególnie w obrębie *Nationalökonomie*) określali go zwolennikiem Marksa i jego filozofii. W ten właśnie sposób wyraził się o nim jego mentor Gustav Schmoller, który nazwał Sombarta „marksowcem” („Marxianer”). Joseph Schumpeter miał zaś powiedzieć: „Sombart to następca Marksa” („Sombart ist ein Deszendent von Marx”) (Krause, Rudolph 1981: 348).

Marksizm jako doktryna polityczna miał wtedy już jasno sprecyzowaną linię; rozwijał się poza oficjalnym dyskursem akademickim. Jego przedstawiciele byli także działaczami społecznymi i politycznymi: zakładali partie, redagowali czasopisma polityczne, kandydowali w wyborach. Dla wielu z nich

sposób argumentacji, który odczytywali u Sombarta zagrażał interesom politycznym ich stronnictwa. Co prawda udostępniali Sombartowi łamy swej prasy (Sombart publikował w „Die Neue Zeit”, organie ówczesnej socjaldemokracji), ale też nie szczędzili mu krytyki i wypada zaznaczyć, że nie była to krytyka „konstruktywna”. W 1900 roku, po ukazaniu się broszury *Dennoch!...*, na łamach „Die Neue Zeit” Róża Luksemburg stwierdziła, że celem tej publikacji, jest

[...] otworzyć związkom zawodowym nieograniczone perspektywy rozwoju, by potem zademonstrować socjaldemokrację jako prawdziwą przeszkodę, która stoi na drodze tego rozwoju. (Luxemburg 1974: 767-768 [cyt. za: Krause, Rudolph 1980: 349]).

W podobnym tonie, bardzo nieprzychylnie na temat przedsięwzięć Sombarta wypowiadali się inni marksiści, tacy jak Franz Mehring czy Bruno Schoenlank.

W drugiej połowie ostatniej dekady XIX w. Sombart pracował nad książką *Der moderne Kapitalismus*, która została opublikowana na samym początku XX w. Wtedy także ukazują się jego książki: *Technik und Wirtschaft* (1901) oraz *Wirtschaft und Mode. Ein Beitrag zur modernen Bedarfsgestaltung* (1902b). Te dwie ostatnie prace są derywatami analizy nowoczesnego kapitalizmu. Bardzo dobrze znana książka Sombarta, zatytułowana *Dlaczego nie ma socjalizmu w Stanach Zjednoczonych?* (Sombart 1906), także należy do grupy publikacji opartych na tym samym materiale badawczym, z elementami wniosków z nieustannie przeredagowanej książki *Socjalizm i ruch społeczny*, której kolejne wydania ukazywały się co kilka lat.

Jeszcze przed wybuchem pierwszej wojny światowej Sombart zaczął odchodzić od marksizmu, a jego argumentacja a częściowo także zainteresowania, zaczęły się przesuwac ku pozycjom politycznej prawicy. Najbardziej widoczne jest to w treści przeredagowanego tekstu książki *Socjalizm i ruch społeczny*, której kolejne, tym razem ostatnie wydanie, ukazuje się w latach dwudziestych pod zmienionym tytułem jako *Der proletarische Sozialismus* (*“Marxismus”*) (1924). Praca ta jest już tylko krytyką, i to bardzo nieprzychylną, ruchu lewicowego. Sombart dopisał do niej obszerny rozdział omawiający — jak to nazywa — „eksperyment bolszewicki w Rosji”.

W pierwszych czterech dekadach XX w. Sombart dokonał znaczącej zmiany swych sympatii politycznych, przechodząc od fascynacji marksizmem do jego krytyki w latach dwudziestych. Pierwsze (1894) i ostatnie (1924), dziesiąte wydanie książki o socjalizmie to w zasadzie dwie zupełnie różne prace; autor musiał być tego świadom, skoro zdecydował się na zmianę tytułu. Prace te rzucają zupełnie inne światło na zjawisko ruchu społecznego, nie mówiąc już o marksizmie jako prądzie intelektualnym. W ostatniej dekadzie XIX w. marksizm był dla Sombarta inspirujący, trzydzieści lat później był już tylko obiektem krytyki.

Później, w latach trzydziestych, Sombart pisał teksty aprobujące nazistowski punkt widzenia. Przede wszystkim chodzi o kolejną książkę poruszającą temat socjalizmu, *Deutscher Sozialismus* (1934). W tym samym czasie jako członek zarządu Niemieckiego Towarzystwa Socjologicznego (*Deutsche Gesellschaft für Soziologie*) opowiedział się za przyjęciem ultimatum, które NSDAP postawiła Towarzystwu. Chodziło o przyjęcie „zasady wodzowskiej” i przekształcenie zarządu w ciało doradcze przewodniczącego, dzięki czemu Towarzystwo rzekomo mogło realizować „zadania stawiane nauce w nowej Rzeszy” (Klingemann 1986: 73 [cyt. za: Kleine 1989: 140]). Działania Freyera nie spotkały się z aprobatą zarządu, w wyniku czego jego przewodniczący — Ferdinand Tönnies — złożył rezygnację. Wkrótce potem autor *Gemeinschaft und Gesellschaft* ostentacyjnie zapisał się do SPD — wykonał gest, którego unikał od początku XX stulecia, gdy — podobnie jak w tym samym czasie Sombartowi — przypisywano mu marksistowskie sympatie. Hans Freyer, socjolog o jawnie nazistowskiej postawie, wstrzymał działalność DGS (Wiese 1959: 17). Sombart, który także był członkiem zarządu, miał poprzec postulat przekształcenia DGS. Co ciekawe, cztery lata później Sombart napisał swoją ostatnią książkę *Vom Menschen. Versuch einer geisteswissenschaftlichen Anthropologie* (1938). Skrytykował w niej rasizm, tak ważny w doktrynie narodowego socjalizmu, jako nienaukowe podejście w rozważaniach o człowieku.³ W ostatnich latach życia stracił przez to estymę, którą cieszył się wśród brunatnych towarzyszy. Wybory, których dokonywał Sombart, zwłaszcza zaś sympatia dla narodowych socjalistów spowodowały, że w latach powojennych przestał być traktowany jako istotny autor w naukach społecznych (por. Krause 1962).

3.

W okresie zainteresowania, czy nawet fascynacji Marksem, Sombart nie przyjął wszystkich koncepcji autora *Kapitału* bezwarunkowo. W skrócie można powiedzieć, że krytycznie oceniał Marksa — „ekonomistę”, natomiast aprobował Marksa — „socjologa”. Pierwszą pracą, którą Sombart poświęcił Marksowi, jest artykuł *Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx*. Tekst ten jest ważny nie tyle ze względu na jego treść, co przez sam fakt publikacji. Dotąd bowiem w oficjalnym obiegu akademickim ignorowano Marksa i jego dorobek (por. Kruse 1990).

Zur Kritik des ökonomischen... nie jest krytyką tylko z nazwy. Sombart na blisko pięćdziesięciu stronach odnosi się do poszczególnych tez i po-

³ To odwrócenie się od nazizmu pod koniec życia Sombarta dostrzeżało kilku badaczy jego życiorysu (por. Rammstedt 1986; Peukert 2012).

jęć, które wprowadził Marks w III tomie *Kapitału* i traktuje je niezwykle surowo. Poświęcił jednak Marksowi obszerny artykuł w znaczącym czasopiśmie, którym było „Archiv für Gesetzgebung und Statistik”. Jak dotąd ignorowało ono marksizm jako prąd intelektualny, mimo iż było forum wymiany myśli reformatorów społecznych. Możemy się domyślać, że „przepchnięcie” tego tekstu przez redakcję wcale nie było łatwe. Sombart zaznaczył, że *Kapitał* Marksa to ważna publikacja, dlatego należy jej się gruntowne omówienie. Zastrzegł przy tym, że formułuje spostrzeżenia, które mają być przydatne dla przyszłej krytyki Marksa (Sombart 1894: 555-556).

Trzydzieści stron dalej tak oto charakteryzuje swoją opinię do — jak go nazywa — „systemu Marksowskiego”⁴:

Nie myślę wcale, iż marksizmu nie da się w ogóle krytykować. Z pewnością daje on takowej [krytyce — B.C.] wiele punktów zaczepienia. Mnie oczywiście chodzi raczej o rozwój niż o „odrzućcie”. [...] Bo czyż odrzucono Quesnaya, Smitha, Ricardo i pozostałe ważne umysły? [...] Tak samo będzie z Marksem. Można już cieszyć się przyszłą walką o marksizm — jedno z najbardziej eksponowanych stanowisk w ekonomii politycznej. [...] Będzie to spór pożyteczny, *ad maiorem scientiae gloriam*. (Sombart, 1894: 586-587)

Przychylnie natomiast odnosi się Sombart do spostrzeżeń Marksa na temat przemian społecznych. Są ważnym źródłem koncepcji „ruchu społecznego”, którą sam formułuje. Dla Sombarta początki rozważań na ten temat tkwią w historii Wielkiej Rewolucji Francuskiej i późniejszych wydarzeń rewolucyjnych w dziewiętnastowiecznej Francji. Istotę problemu określili, zdaniem Sombarta, historycy rewolucji, tacy, jak François Guizot, François Mignet czy Louis Blanc (Sombart 1907b [1896]: 6).

Ich prace, zdaniem Sombarta, stanowią podwaliny nauki o społeczeństwie. Rozwinięcie tej problematyki przypisuje Sombart Marksowi (przede wszystkim jako autorowi *18 Brumaire’a Ludwika Bonaparte* i *Walk klasowych we Francji 1848–1851*). Od Marksa zaczerpnął Sombart definicję klasy oraz uproszczoną wizję struktury społecznej. Klasą nazywa

[...] tę warstwę społeczeństwa, która ze względu na swą ideę reprezentuje pewien system gospodarczy, tj. pewien dany ustrój ekonomiczny oparty na jednej (lub kilku) wybitnych zasadach gospodarczych. (Sombart 1907b [1896]: 5)

Na strukturę społeczną zaś składały się następujące klasy: „1. *gentilhomme* lub *parti féodal*, 2. *petite bourgeoisie*, 3. burżuazya, 4. proletarijat” (Sombart, 1907b [1896]: 6). Największą liczebnie klasę stanowił proletarijat. To klasa składająca się robotników najemnych, nieposiadających własności, którzy zmuszeni są podej-

⁴ Tłumaczenie B.C.

mować pracę u kapitalistycznego przedsiębiorcy na podstawie wolnego kontraktu najmu (Sombart, 1907a [1906]: 3). Jak zauważa Sombart, Marks także dostrzega w proletariacie „ruch społeczny”:

„Ruch proletarjacki jest samoistnym ruchem olbrzymiej większości w interesie tejże olbrzymiej większości”. Na owe czasy była to „olbrzymia” przesada nawet odnośnie krajów zachodniej Europy, zwłaszcza, jeżeli przyjmujemy tak ścisłe pojęcie proletariatu, jak to czynił Marks. (Sombart, 1907a [1906]: 5-6)

To, co było „olbrzymią przesadą” w połowie stulecia, stało się rzeczywistością na przełomie wieków. To wystarczający powód, by zajmować się „ruchem społecznym” w sposób systematyczny i naukowy.

Rozwinięcie problematyki ruchu społecznego i utożsamienie go z „socjalizmem” to inspiracja pracami Lorenza von Steina: *Die sozialistischen und kommunistischen Bewegungen seit der dritten französischen Revolution* (Stein 1848) oraz *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage* (Stein 1850). Sombart definiuje „socjalizm” następująco:

Socjalizm w tym znaczeniu, w jakim tu słowa tego używam, jest umysłowym odzwierciedleniem współczesnego ruchu społecznego. Ruch zaś społeczny jest to ogół dążeń emancypacyjnych proletariatu tj. jednej z klas społecznych obecnej doby. (Sombart 1907b [1896]: 5)⁵

Inspiracja pracami Steina w myśli Sombarta przetrwa dłużej niż fascynacja Marksem. Jako pozytywna postać teorii społecznej Marks znika już w ostatniej wersji książki o ruchu społecznym (*Der proletarische Sozialismus*, 1924), zaś w książce *Deutscher Sozialismus* (1934) to interes narodowy, a nie klasowy, ma być podstawą „socjalizmu”, tym razem już nie powszechnego, lecz partykularnego, narodowego.

Pod koniec okresu fascynacji Marksem, już po przeprowadzce do Berlina, opublikował Sombart stosunkowo mało znaną książkę zatytułowaną *Das Lebenswerk von Karl Marx* (1909). Publikacja ta powstała jako okolicznościowy tekst z okazji ćwierćwiecza śmierci ojca „naukowego socjalizmu”. Jej wydźwięk sugeruje, że pod koniec pierwszej dekady XX w. Sombart znajdował się jeszcze pod wpływem myślenia autora *Kapitału*, jednak jego spojrzenie jest już bardzo krytyczne. Świadczy to o odchodzeniu od linii wyznaczonej przez samego Marksa oraz jego intelektualnych spadkobierców.

Według Sombarta na początku XX w. popularność zyskały niekoniecznie te idee Marksa, które warte są kontynuacji. Marks — powiada Sombart — był natchnionym historykiem gospodarczym. Z jego koncepcji roz-

⁵ Zachowuję oryginalną pisownię polskiego wydania. Podobnie w dalszych cytatach z tej pracy oraz z innych, przełożonych na język polski.

woju społecznego najbardziej zasługuje na uwagę socjalizm rozumiany jako ruch społeczny, którego celem jest kolektywizm, a środkiem do jego osiągnięcia walka klasowa. Sombart nazywa Marksa „założycielem nowoczesnej nauki społecznej” właśnie ze względu na osiągnięcia podobne do tych, których dokonują wielcy pisarze. Natomiast ekonomiczne teorie Marksa, powiada Sombart, cała teoria kapitału, wartości oraz ewolucji kapitalizmu — nie są warte głębszej refleksji. Twierdzi nawet, że Marksowi brakowało „umysłowej siły wielkiego ekonomisty” (Sombart 1909).

Przed pierwszą wojną światową Sombart odnosi się krytycznie do Marksa na podstawie przesłanek rzeczowych: nie akceptuje przede wszystkim założeń ekonomicznych, natomiast rozwija koncepcje dotyczące stosunków społecznych oraz ich przemian. Dostrzega także u Marksa potencjał literacki, zwać go tytanem literatury, którego geniusz porównywalny jest z Emilem Zolą; zresztą w pracach samego Sombarta odniesienia do literatury pięknej są dość częste (przykłady z beletrystyki, głównie w odniesieniu do życia gospodarczego, obecne są w *Der moderne Kapitalismus* oraz w książce *Der Bourgeois* z 1913 r.).

4.

Monografia poświęcona dorobkowi Marksa z 1909 r. pozwala jeszcze widzieć Sombarta jako autora przywiązanego do spuścizny Marksowskiej. Jego krytyczne spojrzenie wynika z pracy, której dokonał, przygotowując *Der moderne Kapitalismus* — gruntownych studiów nad Marksowską koncepcją historii i rozwoju. Najbardziej krytykuje kontynuatorów Marksa rozwijających te koncepcje autora *Kapitału*, które zdaniem Sombarta na to nie zasługiwały, bo nie były trafne. Ze spostrzeżeń Sombarta wynika dość osobliwa i być może trochę prorocza konkluzja. Osobliwa dlatego, że Sombart jako autor *Socjalizmu i ruchu społecznego* sam siebie uważa za tego, który właściwie odczytał wartościowe elementy w spuściznie Marksa. W swej ocenie nie mógł Sombart uwzględnić *Akumulacji kapitału* Róży Luksemburg — dzieła, które tchnęło nowego ducha w myśl marksiowską — właśnie na gruncie ekonomii. Niewiele to jednak zmienia, ponieważ w czasie, gdy ukazuje się praca Luksemburg, Sombart skupiony jest już na innych zagadnieniach — daje się poznać jako nacjonalista (w 1915 r. opublikował książkę *Helden und Händler*, w której charakterowi narodowemu Niemców przypisuje bohaterstwo, natomiast Anglików określa jako „handlarzy” czy naród o „kramarskiej duszy”) (Sombart 1915). Odtąd socjalizm był dla Sombarta już jedynie obiektem krytyki (Sombart 1924).

Wracając do proroczych konkluzji, można za takie uznać uwagi z *Das Lebenswerk von Karl Marx*, ponieważ wątki, które Sombart uznał za szczególnie wartościowe u Marksa, stały się podstawowymi tematami socjologii

jako zinstytucjonalizowanej dyscypliny naukowej. Dotyczy to przede wszystkim takich obszarów jak badania nad ruchami społecznymi oraz socjologia historyczna (a szczególnie ta jej część, która koncentruje się na badaniu rewolucji).

Dla współczesnej socjologii, a zwłaszcza dla badaczy ruchów społecznych i socjologów historycznych, szczególną doniosłość ma początkowy, wrocławski okres twórczości Sombarta. Najistotniejsze wydaje się uczynienie „ruchu społecznego” istotnym pojęciem w analizach procesów politycznych i przemian społecznych, a także klasowe podstawy jego mobilizacji i działania. Drugim tematem, który jest stale obecny we współczesnej socjologii historycznej, to kapitalizm — jego geneza i rozwój, czyli główny wątek *opus magnum* Sombarta — książki *Der moderne Kapitalismus*. Oczywiście byłoby przesadą uważać, że ten wątek stał się istotnym tematem dla współczesnej socjologii wyłącznie za sprawą Sombarta, jednak trudniej odrzucić przekonanie, że Max Weber napisałby swoje prace na temat rozwoju kapitalizmu i powstawania nowoczesnego społeczeństwa, gdyby nie dostrzegał konkurencji i inspiracji ze strony Sombarta (por. Szlajfer 2010).

Powojenne pokolenia socjologów w sposób jeszcze bardziej zawołowany czerpały ze źródła Marksowskich inspiracji, stosunkowo rzadko odwołując się do samego autora *Kapitału*. W zasadzie nigdy nie odnoszą się do Sombarta, preferując Maxa Webera. Nietrudno to zrozumieć, wzięwszy pod uwagę wybory, których Sombart dokonywał w późniejszym okresie swojego życia, zwłaszcza sympatyzując z nazizmem. Są oni jednak świadomi obecności Marksowskich wątków w ich myśleniu; przede wszystkim w konkurencji między „Marksowską” a „Weberowską” teorią kapitalizmu (por. Collins 1986: 19–44). Zaskakujące jednak jest to, że ci z nich, którym bliska jest tematyka ruchów społecznych, najczęściej umieszczają swe rozważania w sztywnych ramach teorii Weberowskiej; nazwisko Sombarta nawet w tym kontekście pojawia się tylko w krótkich wzmiankach encyklopedycznych i podręcznikowych. Wydaje się, że zasługuje na nieco więcej niż taka marginalna obecność. Trudno bowiem zaprzeczyć, że był w swoim czasie ważnym ogniwem w łańcuchu inspiracji i dyskusji z marksizmem, wprowadzając dość odważnie tę myśl na ówczesne akademickie salony intelektualne, a zainspirowane pismami Marksa koncepcje Sombarta przyczyniły się do umocnienia pozycji Marksa jako jednego z klasyków socjologii.

Literatura

Carlyle Th. 2010 [1842], *Bohaterowie. Cześć dla bohaterów i pierwiastek bohaterstwa w historii. Odyn, Mahomet, Dante, Szekspir, Luter, Knox, Johnson, Rousseau, Burns, Cromwell, Napoleon*, Warszawa: Hachette Polska.

- Collins R. (1986), *Weberian Sociological Theory*, New York — Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Kleine H. (1989), *Soziologie und die Bildung des Volkes. Hans Freyers und Leopold von Wieses Position in der Soziologie und der freien Erwachsenenbildung während der Weimarer Republik*, Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Klingemann C. (1986), *Soziologen vor dem Nationalsozialismus*, [w:] J. Hülsdünker, R. Schellhase (Hrsg.) *Soziologiegeschichte. Identität und Krisen einer „engagierten“ Disziplin*, Berlin: Duncker & Humblot: 59-84.
- Krause W. (1962), *Werner Sombarts Weg vom Kathedersozialismus zum Faschismus*, Berlin: Rütten & Loening.
- Krause, W., Rudolph G. (1981), *Grundlinien des ökonomischen Denkens in Deutschland, 1848–1945*. Berlin: Akademie Verlag.
- Kruse V. (1990), *Von der Nationalökonomie zur historischen Soziologie. Ein Paradigma-wechsel in den deutschen Sozialwissenschaften um 1900*, „Zeitschrift für Soziologie“, Jg. 19, Heft 3, Juni: 149-165.
- Lichtblau K. (2018), *Einleitung des Herausgebers*, [w:] W. Sombart, *Die Modernität des Kapitalismus*, [Hg.] K. Lichtblau, Wiesbaden: Springer VS: VII-XXXVII.
- Peukert H. (2012), *Werner Sombart* (Chapter 21) [w:] J. Backhaus (ed.) *Handbook of the History of Economic Thought. The European Heritage in Economics and the Social Sciences*, vol. 11. New York: Springer Science+Business Media: 527-564.
- Rammstedt O. (1986), *Deutsche Soziologie 1933–1945. Die Normalität einer Anpassung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Sombart W. (1896), *Sozialismus und Soziale Bewegung im 19 Jahrhundert*, Jena: Gustav Fischer.
- Sombart W. (1894), *Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx*, „Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik“, Bd. VII: 555-594.
- Sombart W. (1900), *Dennoch! Aus Theorie und Geschichte der gewerkschaftlichen Arbeiterbewegung*. Jena: Gustav Fischer.
- Sombart W. (1901), *Technik und Wirtschaft*, Dresden: Zahn und Jaensch.
- Sombart W. (1902a), *Der moderne Kapitalismus*, Erster Band: *Die Genesis des Kapitalismus*, Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot.
- Sombart W. (1902b), *Wirtschaft und Mode. Ein Beitrag zur modernen Bedarfsgestaltung*, Wiesbaden: Bergmann.
- Sombart W. (1906), *Das Proletariat. Bilder und Studien*, Frankfurt am Main: Literarische Anstalt Rütten und Loening.
- Sombart W. (1907a), *Proletariat*, przekł. J. B., Warszawa: Księgarnia Naukowa.
- Sombart W. (1907b), *Socjalizm i ruch społeczny*, Lwów: Polskie Towarzystwo Naukowe.
- Sombart W. (1913), *Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen*, München–Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot.

- Sombart W. (1915), *Helden und Händler. Patriotische Besinnungen*, München — Leipzig: Duncker und Humblot.
- Sombart W. (1924), *Der proletarische Sozialismus („Marxismus“)* Bd. 1, Bd. 2. Jena: Gustav Fischer.
- Sombart W. (1934), *Deutscher Sozialismus*, Berlin — Charlottenburg: Buchholz und Weisswange Verlagsbuchhandlung.
- Sombart W. (2004 [1906]), *Dlaczego nie ma socjalizmu w Stanach Zjednoczonych?*, przeł. K. Krzemieniowa, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Szlajfer H. (2010), *Żydzi Wernera Sombarta*, [w:] W. Sombart, *Żydzi i życie gospodarcze*, przeł. M. Brokmanowa, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Treitschke, H. von (1879), *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, Bd. 1, Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Wiese, L. von (1959), *Die Deutsche Gesellschaft für Soziologie — persönliche Eindrücke in den ersten fünfzig Jahren*, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie“ 11: 11-20.

Borys Cymbrowski

Marx's Inspirations in the Works of Werner Sombart and Their Impact on the Development of Historical Sociology

Abstract

The paper offers a discussion of selected works from the early period of Werner Sombart's work – his work as a professor at the Royal University in Wrocław in the last decade of the 19th and the first decade of the 20th century. The main motive of these works is the strong presence of concepts taken from Karl Marx. Among the key works is the article *Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx* (1894) and the book *Socialism and the Social Movement* (first edition in German in 1896), and a few minor publications. In these texts, Marxian concepts are criticized or developed, which caused that at that time Sombart was considered a Marxist and Marxist concepts entered the mainstream scientific discussion. Later in life, Sombart turned back from Marxism, completely revised his book on socialism and the social movement as merely a critique of that movement, and became one of the more important figures of the conservative intellectual community in the Weimar Republic. This attitude was in stark contrast to his interests at the turn of the century.

Keywords: Sombart, Marx, Marxism, historicism, social movement, capitalism.